

ENSTİTÜ BİZE NE SÖYLER?

EDİTÖR

ZEYNEP KEVSER ŞEREFOĞLU DANIŞ

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0259
Edebiyat: 058

ENSTİTÜ BİZE NE SÖYLER?
SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ'NE
DISİPLİNLER ARASI BAKIŞLAR
EDİTÖR
ZEYNEP KEVSER ŞEREFÖĞLU DANIŞ

Son Okuma
Merve Nur Yaman

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

VakıfBank Kùltür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-90-0

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi
B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Aralık 2023

ENSTİTÜ BİZE NE SÖYLER?

*SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ'NE
DİSİPLİNLER ARASI BAKIŞLAR*

EDİTÖR
ZEYNEP KEVSER
ŞEREF OĞLU DANIŞ

ZEYNEP KEVSER ŞEREFÖĞLU DANIŞ

2002 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2006 yılında "Sosyal Kimlikleri Açısından Tanpınar'ın Roman Kahramanları" adlı tezi ile yüksek lisansını ve 2012 yılında, "Son Dönem (1980-2000) Türk Kadın Hikâyecilerinde Kadın Kimliği" adlı tezi ile doktorasını, İstanbul Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda tamamladı. 2003-2012 yılları arasında Kahramanmaraş'ta Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaptı. 2012 yılından itibaren Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Araştırma alanları, modern edebiyat, edebiyat ve eleştiri, kadın hikâyeciler, çocuk edebiyatı, toplumsal cinsiyet ve edebiyat ilişkisi odağındadır. 2018 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde kadın çalışmaları ve çocuk çalışmalarına konsantre olan Toplum Araştırmaları ve Uygulama Merkezini kurdu. Toplumsal cinsiyet tartışmaları ve çocuk çalışmalarına ilişkin pek çok program, atölye, okuma grubu düzenledi, çalıştaylar organize etti, dersler açtı.

İstanbul Kalkınma Ajansı desteğiyle yürütülen İstanbul'un Seyyahı, Seyyah'ın İstanbul'u projesinde yer alarak yaratıcı yazarlık eğitimini koordine etti, dersler verdi. *Evlîya Çelebi'nin İzinde İstanbul Rotaları* ile *Genç Seyyahların Kaleminden İstanbul* kitaplarının editörlüğünü yaptı. Cumhuriyet'in 100. Yılı kapsamında Türkiye Bilimler Akademisi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi iş birliğiyle yürütülen "Millî Mücadele'nin Yerel Tarihleri" projesinin yürütücü ve editörleri arasında yer aldı. 2015 yılından beri, her yıl düzenlenen Kadın Araştırmaları Kongresi'nin akademik kurulundadır. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi alan editörlüğünü, KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi baş editörlüğünü yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış	
Sesler ve Yazılar: <i>Enstitü</i> , Gramatoloji ve Alfabe Evrenselciliği	15
Ahmet Demirhan	
Modern Türkiye'nin Erken Döneminde Maneviyat ve Mistisizm: <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i> 'ne Guénoncu Bir Bakış	61
Ahmet Murat Özel	
Kurmaca ve Gerçeklik İlişkisi Bağlamında <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i>	73
Ali Şükrü Çoruk	
<i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i> : "Düş Kırıklığı Romantizmi" Olarak Modernleşme	93
Ali Yaşar Sarıbay	
Popüler Dinin Taşıyıcıları ve Zamanın Ruhaniyeti	103
Birsen Banu Okutan	
Göçebe Roman: <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i> 'nde Arzu ve Direniş	119
Celil Civan	
Fantastik Bir Binayı Hayra Yormak	131
Cihan Aktaş	
Bir Erkeklik Kalesi Olarak <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i>	157
Egem Atik	
Hukukçu Enstitü'ye Ne Kadar Gülebilir?	179
Gökçe Çataloluk	
Zamanın Ruhü	195
Kemal Sayar	
Kendilik Değerini Ayarlama Enstitüsü	203
Mine Özmen	

<i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Tarih Fikri ve Geçmişin Tanzimi</i> Mustafa Göleç	217
<i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Kronotop</i> Nagihan Haliloğlu	231
Acayip Bir Kaderin Bağladıkları: Tanpınar Günlüklerinin <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü</i> Değerlendirmeye Dair Sunduğu İmkânlar Nesrin Aydın Satar	247
Ulusal Alegori, “Ferdî Hürriyet” ve Meşruiyet: <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i> Kimin Hatıratı? Şerif Eskin	265
Bellekteki Mekân: Daruttalim, Esâfil-i Şark ve Hatıralardan Bir Enstitü Kurmak Turgay Anar	305
Kübist ve Sürrealist Bir Kurgu Olarak <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü</i> Yusuf Civelek	323
Emine Neden Öl/d/ü? <i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde</i> Vatan ve Kadın İlişkisi Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış	335
Amerika'dan Tanpınar'a Yaklaşmak Carter Vaughn Findley	353
<i>Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne</i> Dair Seçilmiş Kaynakça Neslihan Demirci	371

SUNUŞ

Saatleri Ayarlama Enstitüsü herkesin bildiği ama zannedildiği kadar okunmayan bir roman. Çarpıcı bir aşk hikâyesi içermiyor, heyecan veya kaygı gibi okuru akışta sürükleyecek duyguları üstümüze boca etmiyor. Metnin başında yer verilen İzzet Molla'nın "Bihakk Hazret-i Mecnun izâle eyleye Hak/ Serimde derd-i hiredden biraz eser kaldı" dizeleri Osmanlı klasik şiirinin dünyasını imlerken, aklın belâ olarak nitelendirildiği, şairlerin onun ağırlığından kurtularak benliği ve bünyeyi kalbin hakimiyetine vermek için Yaratıcı'dan destek istedikleri metaforik anlam dünyasına selam gönderiyor.

Peki, okur, böyle okuyucusuna antikacı dükkânına girmiş hissi veren, âdeta uzun soluklu bir yolculuk öncesi sabır telkin eden ve çokça emek isteyen bu dünyaya neden girsin? Yalçın Armağan aslında okurun Tanpınar dünyasına çok da gönüllü girmediğini söylüyor. Edebiyat kurumunun faillerinin onu seçip kanonik hâle getirmesi ve entelektüellerin gayretkeşliğiyle Tanpınar'ın okurun gündeminde kaldığını ileri sürüyor. Peki, hangi okurun gündemine giriyor ve orada kalabiliyor Tanpınar? Besim Dellaloğlu'nun da işaret ettiği gibi Tanpınar, eserleri Dergâh Yayınları tarafından basılırken sadece "muhafazakâr" okurun gündemindeydi; Yapı Kredi Yayınları'nın 1999'dan itibaren eserlerini basmaya başlamasıyla "çağdaş", "modern", "laik" okurun gündemine girdi.

İlk defa 1954 yılında ve yaklaşık 4 ay boyunca *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilen, sonra 1961'de Remzi Kitabevi'nce neşredilen *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 1987 yılında Dergâh Yayınları tarafından basılmaya başlandı. Önceleri bir, bazen iki senelik aralıklarla basılırken, 2012 yılından itibaren yılda en az bir kez basıldı. Hatta bu son periyotta kimi yıllarda üçten fazla baskısı yapıldı. 2023 yılında roman 66. baskısına ulaştı. 2000-2004 yılları arasında Yapı Kredi'den basıldığı yıllar da hesaba katılırsa, uzman okur ve araştırmacılar için biraz daha erken zamanlarda olsa da, daha genel edebiyat kamusu için Tanpınar 1990'lardan itibaren mahalle ve cenah ayrımı olmadan bilinen ve okunan bir yazar hâline geldi. Ama yine hep entelektüellerin teşvik ve yardımıyla...

Tanpınar'ın eserleri söz konusu olduğunda baş gösteren bu rehberlik ihtiyacı da âdeta onu daha iyi anlamak için başvurulan araştırmacı akademisyenlerden müteşekkil yeni bir zümre doğurdu. Tanpınar'a ve eserlerine ilişkin araştırma ve incelemeler bu zümreye yeni isim teklifleri öneriyor olsa da Tanpınar'ın ilk olarak

İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü hocası olması; Tanpınar'ı sağlığında gören, Türkoloji koridorunda yetişen hocalara ve kısmen onların öğrencilerine Tanpınar hakkında söz söyleme ve fikir üretme imkânı açısından zımnî bir öncelik yahut belki de ödev vermiş gibi oldu.

Açıkça söylemek gerekirse Tanpınar ve eserleri hakkında kaleme alınan literatürde “eşikte kalmak”, “arafta olmak”, “doğu-batı karşılaştırması”, “Yahya Kemal öğrenciliği” gibi kimi ilk yorumların dışında kalan önerme ve okuma biçimleri nadir ve oldukça cılız kalıyor. Edebiyat eleştirisinin metin ve okur merkezli bakışa kendisini açmasının üzerinden yüz yıla yakın zaman geçmesine rağmen, farklı alımlamalar eleştiri kanonu içinde duyulmuyor ve Tanpınar eserleri büyük oranda kanonun ilk eleştirmen yorumları etrafında ve edebiyat kanonu içinde konuşuluyor. Bu da ne yazık ki, eserlerin mütemadiyen aynı kaynaklardan beslenen ilgililerle muhatap olması anlamına geliyor.

Kişisel bir anlatı olarak oldukça konuşkan bir eser olan, muhtevastındaki sorunsallaştırmaların ve göndermelerin hâlâ güncelliğini koruduğu, ülkenin modernleşme serencamının kilit noktalarına dokunan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı, edebiyat kamusu dışındaki alanlarla karşılaşırsa, acaba metin hakkında neler duyarız? Tanpınar veya *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* hakkında bugüne kadar yazılanlar okunmadan bu roman yorumlanamaz mı? Yahut edebiyat birikimi içinden gelen bazı araştırmacılar, romana yeniden baksalar neler görürler? Tanpınar'ın edebî kimliğine, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün ne'liğine ilişkin ortaya konan literatürün hilafına yorumlar mümkün olamaz mı? Bu yorumların bizzat kendileri yoruma tabi tutulamaz mı? İşte bu kitap, bu sorulara cevap bulma arayışının bir sonucu olarak doğdu. Romanı edebiyat eleştirmenlerinin yorumlarından görece uzak, kendi sahasının birikimi ve farkındalıkları ile okuyabilecek, farklı alanlardan akademisyen ve araştırmacıların kapısını çaldım. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı farklı alanlarda uzman okurlara ne söylüyor, bunu ortaya çıkarmak ve romanı disiplinler arası bir okuma zeminine açmak istedim. Birbirinden çok başka hareket noktalarından romana dair yani şeyler söyleyebilecek farklı perspektifleri hedefledim. Kolay olmadı. Yanlış bir şey söylemek, konuşulması gerektiği düşünülenden uzak bir noktaya düşmek, Tanpınar'ı anlamamış addedilmek, kanon eleştirmenleri tarafından eleştirilmek gibi yorumcuları bekleyen pek çok riskin oluşmuş olduğunu fark ettim ve edebiyat kanonu içinde oluşan Tanpınar şerh edebilir zümreden çekingenliği görmüş oldum. Diğer yandan edebiyat birikimi içinden gelen bazı araştırmacıların da böyle bir okuma perspektifinden heyecan duyduğunu ve edebiyat araştırmacılarının da Tanpınar okumalarına, mevcut okumaların dışında katkıda bulunmak istediğini anladım.

Davetime olumlu karşılık vererek bu eser için romanla yeniden iletişime geçenler, okur merkezli bir alımlamanın potansiyeline ve imkânına değer verenlerdi.

Ahmet Murat Özel'in tasavvufi hareketler noktasında romanda neler bulacağını, Birsen Banu Okutan'ın romandaki inanç dünyasına ilişkin söyleyeceklerini, Kemal Sayar ve Mine Özmen'in Dr. Ramiz'e, romanda geçen psikanaliz söylemlerine nasıl bakacaklarını merak ettim. Acaba Ali Yaşar Sarıbay siyaset bilimi açısından romandaki modernleşme düzlemine dair göndermeleri nasıl okurdu? Gökçe Çataloluk gibi hukuk alanında çalışan, Mustafa Göleç gibi tarih alanına emek veren ama her biri aynı zamanda iyi birer roman okuru, ders izlencelerinde romanlar yer alan ve edebiyat gündemi takipçisi olan isimler, bu romanda kendi alanlarına dair neler bulurdu? Cihan Aktaş ve Yusuf Civelek mimar kimlikleri ile enstitü binasına yahut romanda geçen saat evlerine ilişkin neler söylerlerdi? Bir kurum olarak Türkoloji ile ilgilenen ve ilgili önemli tespitleri olan Ahmet Demirhan, sosyolojik bir tahlile bu romandan neler getirirdi? Peki karşılaştırmalı edebiyat bağlamında Nagihan Haliloğlu, bu romanın yanına dünyadan hangi ismi, hangi eseri koyardı? Tanpınar'a başka disiplinlerden yaklaşan genç akademisyenler, mesela günlüklerini çalışan Nesrin Aydın Satar, bu romanda neler görürdü? Celil Civan, bir sinema eleştirmeni olarak romandaki sinema göndermelerine dair neler söylerdi? Egem Atik bu romanı erkeklik çalışmaları açısından nasıl değerlendirirdi? Romanı daha evvel âdeta bir tarih vesikası olarak gördüğünü yazan Carter Vaughn Findley, acaba bugün yine aynı fikirde miydi? Şerif Eskin, Turgay Anar ve Ali Şükrü Çoruk'a da "edebiyat içre" bu romanı yeniden konuşmanın, konuşturmanın, romana yeni bir bakışın imkânını sordum. Ben de Tanpınar metnlerinin bilinç dışında gördüğüm vatan-kadın benzetmesi düzleminin bu romanda neye tekabül ettiğine bakmak istedim.

Böylece, *Enstitü Bize Ne Söyler? Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne Disiplinler Arası Bakışlar* kitabı, Tanpınar ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* okumaları arasında ilham verici olduğunu düşündüğüm bir verime dönüştü. Tanpınar'ı bu romanın yazarı bağlamında okurken farklı isimlerle karşılaştıran, romanın dünyasındaki veya alımlamasındaki kimi imgeleri farklı kavramlarla yan yana getiren yeni okumalar, oldukça heyecan verici.

Yusuf Civelek, Tanpınar'ı Turgut Cansever'le yan yana getiriyor. "Kübit ve Sürrealist Bir Kurgu Olarak *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*" başlıklı yazısında, "daha çok Rönesans sonrası ve soyutlamacılık öncesi figüratif Batı resim sanatına düşkün olduğu" anlaşılan Tanpınar'ın, "aynı sebeple, yani şiiri, dili ve müziği terk edemeyeceği için, non-figüratif Batı resminin Doğu ile bir bağlantısını kurmaya çalışmadığı ve daima 'resimsi' de kaldığını" söylüyor. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanının arka planında yer alan Tanpınar'ın sanata ilişkin fikirlerini, romanın yazıldığı yıl olan 1961 civarında modern sanat ve mekânda süreklilik adına çok özel bir mimari kuram geliştirmiş olan Turgut Cansever'inkiler ile birlikte değerlendiriyor.

"Modern Türkiye'nin Erken Döneminde Maneviyat ve Mistisizm: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne* Guénoncu Bir Bakış" başlıklı yazısında Ahmet Murat Özel,

enstitünün rolünün, Guénon'un inisiyasyonun dönemlendirmesindeki sahte inisiyasyon evresine denk geldiğini ifade ediyor ve romanın eksenine yayılan maneviyat düzlemindeki düşüşü, sözde maneviyatçılıkları, dönülmez bir yol, bir bitiş ve tükeniş alameti olarak okumaktansa, Guénon'dan mülhem, modernizm çıktısı karşı-inisiyasyon olarak yeni bir inşa şeklinde konumlandırıyor.

Ali Yaşar Sarıbay, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*: ‘Düş Kırıklığı Romantizmi’ Olarak Modernleşme” başlıklı yazısında, Tanpınar’ın “ne içinde ne dışında” olarak belirttiği uzamı Lukacs’tan yola çıkarak “düş kırıklığı” olarak ele alıyor. Genellikle Tanpınar için “eşik” olarak ifade edilen mekânsızlığı, “nostalji ve melankoli arasındaki sıkışıklığı”, sosyal felsefe açısından okuyarak “düş kırıklığı” ile karşılaştırıyor.

Haliloğlu ise “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde Kronotop” başlıklı yazıda *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde zaman ve mekân ilişkisine, Türk-Osmanlı zaman-mekân komplekslerine, Rus yazın bilimci Mikhail Bakhtin’in *kronotop* kavramıyla bakıyor.

Celil Civan, “Göçebe Roman: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde Arzu ve Direniş” yazısında, Tanpınar ve metinlerini “yerli-yurtlulaştırma”, “yerleşikleştirme” motivasyonlarının aksine Deleuze ve Guattari’den hareketle romanı bir “göçebe roman” olarak okuyor ve Tanpınar söz konusu olduğunda, onun çok “içerde” olduğundan emin bir tavırla isminin yanına neredeyse monte edilen “eşik” kavramının altını oyuyor âdeta.

Ahmet Demirhan da “Sesler ve Yazılar: *Enstitü*, Gramatoloji ve Alfabe Evrenselciliği” başlıklı yazısıyla romanı ses-merkezcilik ve söz-merkezcilik düzleminde irdeliyerek Nergis Ertürk’ün Tanpınar’da tespit ettiği üç sestten biri olan “ironi sesi” üzerinde yeniden düşünüyor.

Romanı, buradaki yazıları bağlamında döneminin bir ürünü ve Tanpınar’ın hayatının gerçekliğine değin bir parçası olarak gören Ali Şükrü Çoruk, Turgay Anar, Cihan Aktaş ve Nesrin Aydın Satar, romanın arkeolojisine farklı noktalardan katkılarda bulunuyorlar. “Kurmaca ve Gerçekle İlişkisi Bağlamında *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*” isimli yazısında Çoruk, dönemin gazete küpürleri ve haberlerinden yola çıkarak romanın yazıldığı yıllara dönüyor ve romanın gerek konu gerekse kahramanlar itibarıyla gerçek hayattan hareket etme imkânı üzerinde duruyor.

Turgay Anar, “Bellekteki Mekân: Daruttalim, Esâfil-i Şark ve Hatıralardan Bir Enstitü Kurmak” yazısında Tanpınar’ın müdavimi olduğu Darüttalim ve Halk Kiraathanelerinde düzenlenen sohbet toplantılarındaki hatıralarını, bu mekânlara devam eden Esâfil-i Şark mensuplarının hayatlarına, olay ve meselelere bakışlarına, maceralarına ve tavırlarına ilişkin gözlemlerini *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanını yazarken yeniden hatırladığını, böylelikle kendi bilincinde, kendi sanat evreninde bir hatıra/hafıza mekânı olarak kahvehaneyi yarattığını söylüyor. Romanda geçen mekân isimlerinin dönemde tekabül ettikleri yerleri tespit ediyor.

Cihan Aktaş, “Fantastik Bir Binayı Hayra Yormak” başlıklı yazısında hem romanda geçen enstitü binasının mimarisi ile ilgili, hem de romanın mimarisi üzerinde düşünürken bugünün mimarisine kadar uzanıyor.

Nesrin Aydın Satar, “Acayip Bir Kaderin Bağladıkları: Tanpınar Günlüklerinin *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nü Değerlendirmeye Dair Sunduğu İmkânlar” başlıklı yazısında, Tanpınar’ın günlüklerinden romanı kuran şartlar hakkında bilgiler kaçırarak, günlükler ışığında Tanpınar ve Hayri İrdal arasındaki ilişkiye dair veriler topluyor.

Romandaki tarih fikrine konsantre olan, tahkiye içinde icat, inşa ve tanzim edilen geçmişe Nietzsche’nin tarih anlayışından bakan Mustafa Göleç, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde Tarih Fikri ve Geçmişin Tanzimi” isimli yazısında Tanpınar’ın bu romandaki inşasını “reddimiras yapan ve kendilerine geçmişlerden geçmiş beğenen devrimci çağdaşları ile bir diyalog” olarak görüyor.

Bir hukukçu gözüyle romanı okuyan Gökçe Çataloluk ise “Hukukçu Enstitü’ye Ne Kadar Gülebilir?” başlıklı yazısında hukuk ve hukuk akademisi sistemleri ile enstitünün kurumsallaşma sistemini karşılaştırıyor. Her iki sistemin de kör noktalarına atıflar yapan metin, hukukun kurumsallaşmasına ilişkin sorunsallaştırmayı enstitü kurumsallaşmasından ilhamla yapmayı deniyor.

Birsan Banu Okutan, “Popüler Dinin Taşıyıcıları ve Zamanın Ruhaniyeti” isimli yazısında, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nü “temel bir metne dayanmayan, hiyerarşik düzenlemeleri veya otoritesi bulunmayan, resmi ve halk dinden öğeler barındıran, sistematik bir görünümünden ziyade senkretik bir oluşum gösteren”, “popüler din” bağlamında inceliyor ve romandaki popüler dinin açığa çıkma zeminlerine odaklanıyor.

Kemal Sayar, “Zamanın Ruhü” isimli yazısında, Doktor Ramiz’in tahlillerinin, yalnızca hastasının değil âdeta toplumun bir analizini yapar mahiyette olduğunu ifade ediyor ve romana zamanın ruhunun bir aynası olarak bakıyor.

Romanın arka planında özel bir yere sahip olan psikanaliz Mine Özmen’in “Kendilik Değerini Ayarlama Enstitüsü” yazısında masaya yatırılıyor. Özmen, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ndeki Hayri İrdal ve Dr. Ramiz karakterlerine ve metindeki terapi sürecine psikanalizin kavramları ışığında bakmayı deniyor ve romanı kendilik psikolojisi açısından yorumluyor.

Egem Atik, “Bir Erkeklik Kalesi Olarak *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*” yazısında roman içindeki toplumsal cinsiyet örüntüsüne dikkat kesilerek, “enstitüdeki örgütlenmenin, toplumdaki eril iktidara dayalı cinsiyet düzeninin bir yansıması olarak oluşturulduğunu” açık ediyor.

Romanın okuma, yorumlama alışkanlıkları ve kültürüne dair eleştirel bakışı, Şerif Eskin, “Ulusal Alegori, ‘Ferdî Hürriyet’ ve Meşruiyet: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Kimin Hatırası?” isimli yazısında ortaya koyuyor. Eskin, roman hakkında

yapılan çalışmalarda, “kapalı devre ve indirgemeci okuma biçimlerinin yol açtığı sapmalar”ı işaretliyor ve “bu sapmaların neden olduğu başlıca problemleri” ortaya koyuyor.

Ben de “*Emine Neden Öl/d/ü: Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Vatan ve Kadın İlişkisi*” başlıklı yazımda, romanda eski ülke yahut Osmanlı mirası olan Emine’nin ölümünden Hayri İrdal’ın yaşadığı gizli sevinç ve rahatlamayı, kurtuluş hazzını metnin bilinç dışındaki kadın ve vatan ilişkisi bağlamında okumayı deniyorum.

Bu romanı ülke siyaseti ile ilişkilendirerek okuyan ve bir yakın dönem Türkiye tarihi anlatısı olan *Modern Türkiye Tarihi*’nde, “Türkiye’nin Saatini Ayarlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar” başlıklı bir yazı yazarak romanı modern Türkiye’nin bir kurucu ögesi olarak gören Carter Findley olmuştu. Findley, o yazıda Tanpınar için “eserlerini Kemalist ideologlarda olmayan ironik bir tarafsızlıkla kaleme aldı” demişti. “Kültürel anlamda muhafazakâr olmasına karşın alenen dindar olmayan” Tanpınar’ın, “eskinin ölmeyi reddettiği ve yeninin doğum sancıları çektiği bir dünya hakkında” yazdığını ve “ironik ve esprili bir şekilde okurlarını eski ve yeni, zaman ve kimlik, modernlik ve öznellik arasındaki çelişkili etkileşimler hakkında düşünmeye zorladığını” söylemişti. Ona göre “belki de bu dönemin hiçbir yazarı, Türklerin geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki “olmak ya da olmamak” meselesine Tanpınar kadar hassasiyetle eğilmemişti.” Findley, elinizdeki bu çalışma için “Amerika’dan Tanpınar’a Yaklaşmak” isimli metninde bu yazısının başına yeniden bir giriş ekledi ve “ülke kurucu roman” gözüyle baktığı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ne bir tarih kitabı içinde neden yer verdiğini anlatan ve o günün şartlarında kurgu metnine yaklaşım ile bugünü karşılaştıran bir yazı yazdı. Bu yazının devamına, Findley’in *Modern Türkiye Tarihi* kitabındaki yazıyı da bütünlüğü bozmamak adına, ekledik.

Kitabın en sonunda da Neslihan Demirci’nin roman hakkında hazırladığı kapsamlı bir bibliyografyaya ulaşacaksınız.

Teklifimi geri çevirmeyerek, yıllar önce okudukları *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ne tekrar dönen, yenilerde okumasına rağmen romanın kendisi için söylediklerini yazıya dökme hedefiyle yeniden okuyan, ilk defa büyük bir heyecanla okuyan, romanla hemhâl iken üzerine yeni fikirlerini bu mecrada paylaşan ve her biri birbirinden farklı bu etkileşimlerden bambaşka tespitlerle, fikirlerle dönen bütün yazarlara müteşekkirim. Sayelerinde farklı disiplinler eliyle nasıl bambaşka alımlamalar olabileceğini gördüm. Farklı disiplinlerin birikimlerinin, kurgu üzerine düşünmeleri hâlinde, alışılmışın dışında pratiklerin ortaya çıkmış olmasından, sahaya hediye edilen yeni kavramlardan ötürü mesudum. Türk romanı içinde özel bir yere sahip olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* literatürü bu birbirinden farklı yeni yorumlarla zenginleşti. Bu kitaptaki yazıların sadece *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ne değil genel olarak Türk romanına dair yeni perspektiflerin gelişmesine, yeni yorumlama

imkânlarına ve ufuk arayışlarına ön ayak olmasını dilerim. Hiçbir çalışma pek çok kişinin desteği olmadan hitama eremiyor. Bu kitabın size ulaşmasındaki destekleri için Vakıfbank Kültür Yayınları çalışanlarına, Emine Neslihan Yeşilirmak'a, Betül Çağlar'a, Dr. Öğrt. Üyesi M. Şerif Eskin'e, Doç. Dr. Mustafa Göleç'e, Prof. Dr. M. Fatih Andi'ya, Prof. Dr. Necdet Yılmaz'a ve Prof. Dr. Ekrem Demirli'ye gönülden teşekkür ediyorum.

Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış
Salacak, Ekim 2023

SESLER VE YAZILAR: ENSTİTÜ, GRAMATOLOJİ VE ALFABE EVRENSELÇİLİĞİ

AHMET DEMİRHAN*

I

Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi'nde “bize dair herhangi bir şey arama”nın, “hemen hemen beyhude” olduğunu, “bize dair şeylerden âdeta sakın” dığını¹ iddia ettiği “eski şiir”i, “oyun”a benzetir. Divan şairlerinin “İran veya Arap şiirlerindeki örneklere göre seçtiği son derece keyfi, kendi varlığıyla hiçbir alakası olmayan *bir dil kullanması*, ... eski şiiri tamamıyla ... oyunların eline verecek, daha doğrusu onu *zihni bir oyun*, bir nevi hüner sergileme hâline getirecekti”. Bu oyun, “lafız ve mana sanatlarının arasında gidip gelen” bir oyundu ve “başka dillere ait incelikleri, dilin dehasına yabancı bir nazım sistemiyle beraber bir lezzet vasıtası olarak” kullanıyordu. Başka bir ifadeyle, *edebî bir dil olarak Türkçe*, varlığını, hem lafız ve mana sanatları arasında hem de Arapça ile Farsçaya ait incelikleri taşıyabilecek bir nazım sistemi arasında, kendi hünerini sergileyebilme becerisine borçluymuştu. Şairler Türkçe söyleyebiliyorlardı, çünkü divan şairleri Arap şiirinde pek olmayan, Fars şiirinde ise divan şiirindeki kadar yüksek bir paye verilmeyen bir mazmun sistemi inşa etmiş; bununla, Türkçenin dehasına² yabancı lafız ve mana sanatlarına, nazım sistemine, hatta imaj (veya hayal) terkiplerine rağmen, Türkçe söyleyebilmişler (ya da “Türki suretinde” çevirebilmişler³), bu yolla Türkçe hüner sergileyebilmişler ya da Türkçeyle zevkli bir oyun oynayabilmişlerdi.

Bu yüzden, Tanpınar'a göre, ortada bir “paradoks” vardır: Bugün dahi bize zevk veren örnekleriyle değil, “*bütünüyle göz önünde tutulursa*” eski şiirin “daima bir *'kendinin dışında' konuşma*, hatta *kendi dışında yaşama* ameliyesi gibi” görünmesi, hatta “pek az edebiyatta *konuşan benliğin* bu cinsten ve bu kadar ısrarla kendisini

* Yazar.

1. Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 22.

2. “Dilin dehası” ifadesinin ne anlama geldiği bir muammadır ve Tanpınar'da çoğu zaman düşüncesini izlemekte güçlük çıkaracak şekilde sık karşılaşılan benzer ifadelerin sadece bir örneğidir.

3. Bkz., Saliha Pakar, “Terceme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi”, *Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh* içinde, haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, s. 44. Pakar, benzer anlama gelecek başka ifadeleri de sıralayarak bunları o dönemin “tercüme” anlayışını yansıttığını öne sürer.

inkara” rastlanması karşısında, şairler, “çok tabii bir surette *zihni bir bakışla dışardan seyredilebilecek bir şekil*, bir nevi parıltılı bir düğüm” gibi görünen bu oyunu nasıl, ne vasıtaıyla Türkçe oynayabilmişlerdir? Sesmerkezci ve söz-merkezciliğin tanımlanmasında başat unsur olan kendi konuştuğunu işitme, kendi içindeki sesi duyma olmadan, içindeki sözü ifade ile dışarıya aktarma olmadan, hep “kendinin dışında” konuşan bu edebiyat, “*zihni bir bakışla dışardan seyredilebilecek bir şekil, bir nevi parıltılı bir düğüm*” olan da bu oyunu nasıl sürdürebilmiştir?

Cevap, lafız ve manaya dayalı belagattan ayrı, yani belirli bir ilmi olan bir çerçeve dışında kalan⁴, belki de o ilim çerçevesinde lafız olarak değerlendirilebilecek olan, ancak Tanpınar’ın kendi yerinde kullandığını da göreceğimiz, “ses”tir: “Başka ihsaslar gelmek şartıyla yaşanmışın bütün izlerini silen, çok defa halk ağzından seçilmiş bir tabirin etrafında –bazen de vezin icabı ile bu tabirin kendisi çapraşık dile *tercüme* edilirdi– ikizli, üçüzlü oyunlarda kendisini harcayan bu oyunu tek bir şey kurtarır: Ses. O çok defa *manadan ayrı, kendi aleminde her şeydir* ve *tek başına bütün ifadeyi yüklenir.*”⁵

Başka bir ifadeyle, şairin ihsaslarını başka bir şeye dönüştürerek kendinden koparan, onun “kendinin dışında” konuşmasına, hatta kendi dışında yaşamasına neden olan; sahayı daha da genişletirsek, her ne kadar “bize dair herhangi bir şey aramak hemen hemen beyhude” olan bu “bize dair şeylerden âdeta sakınan” ede-

4. Edebî bir dil olarak Türkçenin ilm-i belagat karşısındaki konumunun muğlaklığına dair Osmanlı dönemi ve modern dönemdeki endişeler için şu derlemeye ve ilgili yazılardaki kaynakçaya bkz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu ve Ali Emre Özyıldırım, *Osmanlı Edebi Metinlerinde Teoriden Pratiğe Belagat*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2021. Burada derlemeye Giriş yazan Ali Emre Özyıldırım ile Kazım Yetiş’in makaleleri modern dönem endişelerini, Sooyong Kim’in makalesi ise, 17. yüzyılda yaşamış İsmail Ankaravi’nin *Miftah’ul-Belaga*’sını telif sebebi üzerinden Osmanlı’daki endişeleri gösterir. Bu meselenin başka vecheden değerlendirmesini yapan Şerif Mardin, Benedict Anderson’un *Hayali Cemaatler*’de geliştirdiği milliyetçilik varsayımlarına dil, aidiyet ve toplum ilişkileri bakımından Türkçenin diyar-ı Rum’daki seyrini ele alarak yaptığı ciddi itirazlarda, özellikle “basın kapitalizmi” vasıtasıyla bir dilin ulus inşa etmek isteyen elitlerin hizmetinde araç hâline döndüğü varsayımına, Türkçenin Batı tarzı milliyetçiliğin nüfuzuna girilmeden önce bile zaten bir farklılık işareti olduğunu; Arap ve Acem tarzlarının yanına Rumi tarzının getirilmesinin Türkçe üzerinden bu farklılığı vurgulamak üzere kullanıldığını (“Osmanlı edebiyatı boyunca” izlenebilir olan “Rumi” sözünün [Osmanlılar tarafından rahatlıkla] kullanımı[nun] ... kendini Araplardan ve Farslardan ayırmanın nazik bir yolu” olduğunu); bu farklılıkların ciddi değişim zamanlarında genelde iddia edildiği üzere kaybolmadığını, ama dönüşerek korunduğunu; Osmanlılarda daha modernleşme öncesinde bile bu farklılık üzerinden dile yeni bir ilginin gelişmeye başladığını; bu önceki ilgiyle modernleşme dönemi arasındaki farkın belirli bir “birlik” ekseninde gelişen birincisinin neticesi olan bürokratik bir dil teşkil etme gayretlerinin dili ve edebiyatı özerkleştirerek dağıtması olduğunu; ancak bu “anarşi” doğuran dağılmada dahi “Osmanlıcanın bir dengesizlik unsuru olduğu” görülse de Türkçenin “iskelet” olarak kabul edilerek bir “mobilizasyon” aracına dönüştürüldüğünü vurgulayarak itiraz eder. Ayrıca, ortada, “ülkemizde pek rağbette olan, tarihimizi Batı’da çıkan kurumların içinden anlama seçeneğini zaman geçtikçe daha anlamsız kılacak” farklı bir literatür vardır. Bkz., Şerif Mardin, “Adlarla Oyunlar”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat* içinde, der. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 127-140.

5. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 28; [italik eklendi].